

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

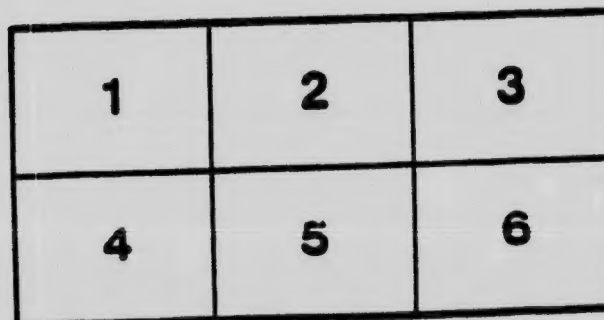
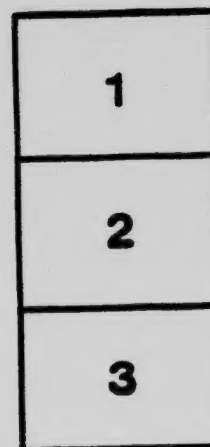
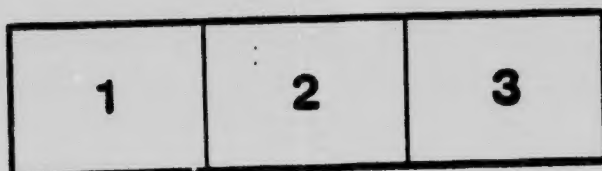
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol $\longrightarrow$ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

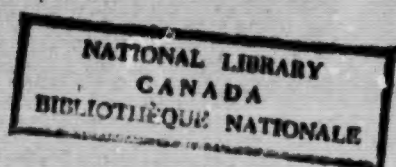
Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole $\longrightarrow$ signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

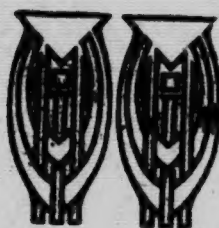

HUKRDUP

У ЗАРАНІ СЛАВИ

Події з життя українських князів
Олега й Ігоря і княгині Ольги.

Написав М. Сл.

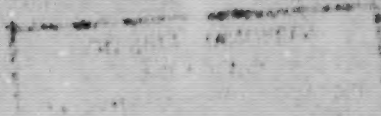

Накладом «Канадийського Фермера»,
852 Мейн стр. Вінніпег, Ман.

DK508

.52

S53

I.

Се вже дуже було давно. Се діяло ся не стс літ, не двісті назад, але багато соток літ! Тоді і земля українська не виглядала так як нині, ні люди на ній не були ті, що тепер, і жите наших предків не було таке, як сьогодні наше.

Не було тоді на нашій славній Україні ні міст таких великих, а в них палат, церков таких величавих, як тепер, ні сіл наших порозкиданих по краю так густо... Народ наш не жив, як тепер у купі, недалеко від себе, а ділив ся на невеличкі громади, розділені цілими милями, а то й десятками миль. А земля, як далеко заглянеш оком, покрита степами та лісами стояла не займана ніким, ніхто не робив на рілі, не займав ся нею. Трава на тих степах то зеленіла весною, купала ся у ранішних промінцях сонця, вечірній росиці, то жовкла на осінь і вяла, аби на весну знов зазеленіти на ново. А цвіти з поміж трави виставляли свої головки до сонця і ждали-вичікували пчілок, які ви-смаючи із них медок, гуділи над ними, немов розповідали їм, дієть ся там далі, в лісах, борах, звідки вони прилітали. А ліси тоді такі страшні були, темні, тисячолітні, в які й два кроки не ступиш, такі густі та непроходимі. А в лісах багато звірят страшних, великих, які жили тут цілими стадами, нападали на слабших та вбивали їх безкарно.

Так діяло ся тут довго і довго нічого не зміняло ся. Рано сонце ставало, гріло, пекло а вечером лягало, а роса спадала й оживляла природу. Приходила весна, родила жите, літо підкріпляло його, давало сил до борби з зимою. Минали дні, за днями роки, а нічого житя тут не було.

А людей не було багато. Жили вони собі в своїх родинях близь річки, здалека від себе, у хуторах. Не журили ся нічим,

не справляли рілі, не будували домів, бо сього не знали. Жили ся, чим попало — то рибу яку в річці зловили, то звіря якого схопили у лісі, спекли, а в шкіру убрали ся.

Але з часом людий ставало щораз більше, вони й чусіли думати про те, як їм жити, в що убрати ся та чим пожити ся. От вони присвоїли собі деяких звірів, ховали їх при собі, жили ся їх молоком, мясом, убирали ся в їх шкіри. Поволи привчили ся й засівати деяке збіже, управляли рілю, а плодами проживляли себе та свій товар.

І так вони жили знов довгі ряди літ спільними родинами і господарили спільно. Поволи входили вони у зносини з иншими родами, поселеними недалеко чито задля спільних ловів на звірів, чи задля спільної оборони. Бо бувало й так, що одні роди нападали не раз на другі та силою забирали їм добуток, а їх самих або убивали, або полишали на поталу судьби. Тимто поодинокі роди й лучили ся разом і спільно боронили себе від ворогів. По кілька їх збирало ся в одну громаду і як такі представляли значну силу, так, що хіба сильніший ворог зважив ся йти проти них. Деколи вибирали з поміж себе старшого, який називав ся князем, але сей не мав сам ніякої власти, а сповняв тільки те, що йому громада веліла. Деякі постанови й урядження видавали громади на вічах с. є сходах усіх старших віком людий з поодиноких родів.

Так жили в давних часах наші предки. По вдачі були се люди смирні, тихі, роботящі, а поза тим веселі; любили музики, співи, танці. Чужого добра не бажали, але свого власного боронили сміло й завзято. Війська у них не було, а коли трапив ся ворог і треба було боронити ся — тоді йшов кождий хтс тільки чув у собі силу, та кого кривджено. Збруї теж не мали такої, як нині. Горюли ся списами, мечами довгими — на кони, чи пішки. Чі... то мав і як трапило ся, а стріляли з луків.

Та добре було, коли громади вгадали наперед, що якийсь ворог іде на них та успіли приготувити ся до оборони. А коли ворог впав ненадійно, застав їх неприготованих, при роботі, або на ловах — тоді прощай ся з добром! Звичайно вороги забирали, що тільки вдало ся забрати, а решту нищили, а не раз

то й чимало людей забирали з собою в неволю — за робітників собі. І багато таких пригод мусіло лучити ся нашим предкам, коли вони загадали на свою оборону ще одно: От вибирали вони безпечне місце серед ліса, або багновища, копали довкола рів, напускали в него води, сипали високі вали та огорожі з усіх сторін, або городища на високих, крутих шляхах між ріками та яругами, аби ворог не міг туди дістати ся. Такі огорожі називали вони городами. В часі небезпеки, або довгих воєн збирали туди своє майно, хоронили ся цілими родинами й відтам відпирали ворога. Коли-ж відперли його й були безпечні, не могли жити замкнені й виходили назад у свої хутори, а свої городи лишали порожні.

Але були вже й у тих часах на Україні міста багаті, яких добра було чимало і які бояли ся за него. От вони збирали ся разом, аби тим краще боронити його. Людей таких напливало щораз більше, в давних хвилевих городах будували вони кріпкі будівлі на житло, простір громади ширшав і простягав ся що раз дальше. Сих городів вони не покидали ніколи, а жили там з своїми родинами й не виходили з них. Деякі з тих городів набирали щораз більшого значіння й для сусідніх городів. Там приїздили купці з заграничних країв міняли товари, там сходили ся князі поодиноких громад на спільну раду в цілі оборони своїх справ. Вислід за тим, багатство тих городів більшало, за чим потреба безпеки їх від нападів відчувала ся щораз більше. Багаті, знані борянами, стали утримувати при собі гурти людей, які маючи на їх дворах стале удержання, мали боронити їх майна і родин від можливої небезпеки. В той спосіб повстало військо, чи як вони тоді називали ся дружини.

Спільного імени наші предки не мали, бо й не жили вони разом, ні не мали спільного володаря над собою, а поодинокі племена, як жили з окрема, так мали скремі імена. І так ті, що жили по полях над Дніпром називали ся Поляни, ті що по лісах по над річкою Припетою — Деревляни; на Волині Дуліби; над Бугом Бужани і т. д. А брали вони імя від місць, де жили або від своїх прикмет.

Кожде з племен мало своє найбільше місто, де звичайно

жив князь. Найдавнійші города були у Полян — Київ, у Полочан — Полоцк, у Деревлян — Коростень, у Дулібів — Новгород.

II.

Коли пригадати собі, де ті всі племена містилися, все так найдемо місце, де поселялося їх найбільше. Було се місце між зливом двох великих рік Дніпра і Десни. Здавна давна поселялося тих племен тут найбільше. Діялося се по тій причині, що над ріками легше проживати, бо й риби у них безліку, що хоч руками її згортай і о звірину тут легше. А далі в тодішніх часах рікою найкраща дорога для людей — сухих до ріг було тоді ще не багато, тай небезпечно було переходити тамтуди через розбишацькі ватаги, які не належали до ніяких родів, або свої прогнали їх від себе за якісь проступки і вони волочилися по світу, нападали на подорожних, відбирали їх добро, а то й убивали. А їзда водою й легша була й безпечніша. Тому в отьому місці були найбільші оселі і то оселі людей найбагатших і тут гуртував ся весь торговельний рух.

Колись між зливом тих рік були незміримі простори і люди жили тут з далека від себе у своїх хуторах, аж пізнійше зайшли в ті сторони три брати Кий, Щек і Хорив і побудували тут місто, яке після імени найстаршого брата назвали Київом. Згодом поселялося тут щораз більше людей, наймали собі дружини вибирали князів, які мали провід над ними та займалися їх ділами.

Далеко на північ від Києва був подібний город Новгород. Панував там князь Рурик, який мав дуже сильну дружину і запанував над тим містом. Оповідають, що в тій дружині були два ватажки: Аскольд і Дир. Ось вони, невдоволені із свого краю, покинули Новгород. Разом з своїми дружинами бурлакували вони якийсь час по світі, шукали кращої долі, а прямували до Візантії, аби там затягнути ся до грецького війська. Пливучи Дніпром, добились вони до Києва. Не знали вони про те місто нічого, тож здивувалися немало, коли подибали його на своїй дорозі. Тут довідалися про його заснування — довідалися й про те, що Кияни мусять платити данину чужому

племені Хозарам. От вони порадили Киянам прийняти їх обох до себе.

— Наша дружина — казали вони — не ніжна, не боязка. Виросла під зимним вітром півночі, загартована в боротьбі та відважна, як лев, зуміє оборонити вас від Хозярів. А ви за те, дозвольте нам жити при собі та дайте нам спромогу удержати себе й нашу дружину!

Кияни згодили ся. Аскольд і Дир остали в Києві, а за свою оборону брали від Полян данину. З часом їх значінне збільшило ся — Кияни потребували їх помочі і поволи стали вони князями й правдивими володарями Києва.

А тимчасом у їх вітчині у Новгороді князь Рурик помер і полишив маленького сина Ігоря. В імені малолітнього став панувати над Новгородянами Руриків свояк Олег.

Олег був сином значного боярина. Вже за молоду мріяв він про те, аби стати великим та вславити ся, а вже за тісно було йому сидіти бездільно в далекому Новгороді. На своїм улюбленім воронім коні вганяв ся він степами, шукав пригод у глибоких лісах, став до боротьби з дикими звірями. Смерть кілька разів заглядала йому в очи, але він усе знав зарадити собі, а вороний коник виносив його із найстрашніших небезпек. Кінь той був свідком його геройських вчинків, спільним товаришем долі й неволі — тож полюбив Олег та прив'язав ся так, що одного дня не провів без нього.

Ставши володарем Новгорода в імені малолітнього Ігоря, почув він, що його молодечі мрії здійснили ся. Він мав свою дружину, мав під своєю рукою й орудою дружину новгородських бояр — тепер він зможе вилетіти орлом з далекого, тісного Новгорода та погуляти по волі. Він зібрав багато війська, взяв із собою маленького Ігоря — пішов воювати й підбивати землі. Здобув кілька міст по дорозі і опинив ся перед Києвом. Там якраз розсіли ся тоді й запанували Аскольд і Дир. Олег знав, що з ними справа не легка, а бодай не так скоро зможе справити ся з ними, як з князями-володарями інших земель. Ось він і взяв ся на хитрощі. Звелів своїй дружині сховали ся в човнах, а сам післав до Аскольда і Дири послів, немов то приїхали варягські купці і хочуть бачити ся з

своїми земляками. Не прочували нічого злого, рийшли оба князі над беріг Дніпра. Вони ще й раділи, що побачуть своїх земляків. Та тут Олег вийшов проти них, його дружина вискочила з човнів — вилетіли дві стріли з метких луків і оба князі повалили ся на землю, а за хвилю й духа віддали.

Легке діло було для Олега розправити ся з дружиною київською. Бачучи такого хороброго лицаря, вони всі піддали ся йому і Олег увійшов до Київа, як перший князь, що підбив так багато городів під свою власть.

Відпочивши після походів воєнних, Олег став знов скучати. Його непосидючий дух не позволяв йому сидіти бездільно, а воєнна вдача гонила його на дальші походи.

Став лагодити ся новий похід — та перед виходом забажав дізнати ся, яка доля чекає його в дальшому житті. От він прикликав до себе ворожбитів, аби дізнати ся про се. Багато Багато річий віщували вони йому: славу, багатство, щасте, вік довгий — та нарешті прийшов старенький ворожбит, а князю навкучило вже їх говорене, вже на коня сїдав, коли задержали його вислухати ще тої останньої віщби. А ворожбит підійшов до коня, погладив його по шиї, а далі взяв князя за руку.

— Князю! — просив він — долі своєї ти не минеш... Від того, що наймиліїше тобі, ти згинеш. Той кінь, твій побратим, товариш добрий буде причиною твоєї смерти — се так тобі суджено, але жий іще! Ще багато діла ти зробиш, тож покинь свого коня, лиши його й не наближай ся ніколи до нього!...

Сумно говорив про се старець, навів суму й на цілу Олегову дружину. А він сам засміяв ся тільки, крикнув на вороного та поніс ся далеко в степ, що ніхто здогонити його не міг. Три дні не вертав князь, вже й побоювала ся дружина за нього, шукали його — не найшли. Третього дня він сам вернув, покликав дворян, віддав їм свого вороного.

— Прощай товаришу! Та не гнівай ся, що так віддячив ся тобі за твою щирю дружбу, не згадуй лихом свого пана, що йому не з тобою суджено ходити!... — прощав ся з конем.

Сумно іржав за ним вороний, немов відчував, що бачить свого пана в останнє. Олег казав доглядати його як най-

стараннійше, а сам скочив на другого та подав ся з своєю дружиною слави-долі добувати.

Тоді він забрав ся за більше діло. З усіх підбитих земель зібрав він велике військо, казав побудувати багато кораблів і Дніпром, а далі Чорним Морем поплив аж до Царгорода. Греки замкнули ся у місті і приготувляли ся до оборони проти сього несподіваного ворога. А Олег не тратив часу. Полишаючи замкнених у місті в спокою, він нищив усе та палив докола Царгорода і коли вже ціла околиця була знищена, він підступив з усіх сторін під місто. А грецькі царі ще не встигли за той час приготувити ся до війни, тимбільше, що й війська у місті не багато було, а стягнути з поза мурів не могли, бо Олег уже від довшого часу крутив ся в околиці та не допускає до сього. От тоді й бачили царі, що не можуть вони міряти себе з таким хоробрим противником. Вони зібрали раду рішити ся, що діяти. Зібрали ся усі найвисші урядники грецькі і мужі наймудрійші і придумали хитру штуку. Веліли нарадити велику скількість смашних наїдків та напйтків, приправити отруєю і вислати все те до Олега до табору, а враз і пістали послів з просьбою о мир.

— Не бити ся нам з тобою, князю, а мирити ся — казали послі до Олега. — Наші князі пересилають вам і вашому славному війську отсе трохи харчів, аби ви підкріпили ся довшого походу із своєї вітчизни до нашої землі та борби, яку звели в околиці. Поживайте на добро, а наші князі незабаром прийдуть до вас, аби віддати вам поклін, побенкетувати ще спільно га мирно погодити ся з вами.

Та не подобали ся Олегові ці облесні слова послів, не вірив він у прихильність і вічливість Греків. І страви ті величаві й напйтки усякі видали ся йому підозрілі.

Тому наказав своїй дружині й доторкати ся чого небудь, віддалив усіх слуг та кухарів, що прийшли з тим добром, а послів завернув до грецьких князів назад.

— Не мирити ся прийшов я до вас, а бороти ся. Тай до бенкету найдуть ся у мене свої люди, а не потреба мені бенкетувати з чужинцями. Ось ви, вертайте до своїх князів тай кажіть їм, питайте ся, чи хочуть вони бороти ся з нами, чи зда-

ють ся добровільно?

Завела надія Греків — хитрий плян не повів ся. І даром вони раділи вже, що так легко збудуть ся Олега та його війська. Немалий страх налетів на місто, коли послы вернули ся й передали слова Олега.

І зібрали знов раду, урадили окупити ся перед Олегом та його важким мечем. Зібрали багато добра усякого, післали до Олега, як гостинець і просили післати послів до міста умовити ся про мир. Олег післав туди своїх послів, які полагодили в його імени усе Діло.

Послы зажадали багато гроший на кожний корабель, на кожде українське місто, а далі таке, що українським купцям можна було торгувати у Царгороді та так, щоб через шість неділь вони могли брати у Греків без плати харч, скільки і що тільки схочуть: вина, хліба мяса, риби і овочів.

Греки пристали на все, ще й мусіли дати Українцям на дорогу харчів та усього, що тільки ті забрати могли на кораблі.

Повертаючи, Олег прибив на воротах Царгороду свій щит на знак, що підбив сей город. Се лишало ся на довго в пам'яті Греків — вони не надіяли ся ніколи, що будуть корити ся такому слабому у його початках противникови.

А Олегова дружина вертала на radoшах з своїм князем на Україну. Кораблі рознесли ся по цілому Дніпрови, лили ся вина, меди — лунала місня весела, пісня побіди... Не було жури на кораблях. Шовкові паруси добуті в Царгороді розп'яті на кораблях, захищали дружину від соняшніх промінтів — веселе парубоцьке життя відганяло скуку довгої подорожі, а сріблисте вино розвеселяло ум.

Курили ся чуби, радість лилася у край, -- а Олег усьому душею.

— Се він, пан наш, володар! — гукала дружина. — Се він собі славу, нам долю добуває!

— З тобою, наш князю, ми на всьо готові! Веди нас! Нема сили, яка б нам стала на дорозі і нас спинила!

І знов вина лили ся, пісня греміла та шовкові паруси з вітром шепотіли — минали за днями дні, коротшала дорога.

А Олег — душа всього — сидів у своєму човні, щось не

веселив ся з своєю дружиною. Схилив голову в долину, мутними очима споглядав у Дніпрові хвилі та думав, зміряв думкою незміримі простори. То занесла його думка далеко на північ, до Новгороду, до його вітчизни. І бачить він себе малим хлопцем — коли то його життя таке щасливе було, безжурне, а цілим занятим його було забити ся у ліс, звірину яку стрілити, то у ріці рибу здорову спіймати.

Пригадує собі, як батько його, боярин новгородський бороти ся його учив. — як скро він орудував тяжким мечем — ось тим самим, що й тепер при його боці. Се дідівський іще, старий, та важкий та добрий. Рубає й не заводить. Товариш найпевніший. А на згадку товариша — прийшов ему на гадку його кінь любий. А враз й нагадав ті пригоди численні, що їх у спілці зазнали. І жаль стиснув його серце за другом добрим. Що він там дома? Нудьгує за мною? мій коник вірний...

Тут на гадку прийшло найновіше: Греки — перемога світла — донеслись до його уший викрики дружини: Нехай живе наш князь! З тобою, князю, ми й на смерть готові!

Та не тішили Олега ці слова — він звернув голову у другий бік та знов поникла вона у тяжкій задумі...

Чогож сумував князь? Чи ще мало йому було всього? Він і сам не знав собі розяснити. Мав усього доволі — а се було йому мало, зробив діла багато — здавалось йому, що все що задумав, сповняло ся йому — а все мав якесь невластиве бажання, якого не міг збагнути.

Перший раз у життю утішив ся він щиро, коли перед його очима замаячили мурі Києва.

— Я дома! — сказав він собі, хоч до тепер він усе домом своїм називав степ розлогий, степ безкрайний, ліс прохажий та човен на бурливій хвилі Чорного моря. А нині домом назвав він Київ, двір свій і прислугу у ньому.

Загнали музики, висипались слуги витати князя з походу. Збирали добичу з кораблів, славили його та викрикували його ім'я.

А Олег, як господар добрий, прийшов, оглядає, обзирає усе, випитує ся, хвалить — то знов бігає по всім усядам.

— А кінь мій — запитав нараз та поглянув на службу, — Деж він? Покажіть його.

Замовкли слуги. Зникла радість із їх лиць. Вони знали: князь добрий та й гостий ураз. А вони самі вбили вороного. З любови до коня, побоюючись, аби князь, вернувши з походу не вернув до нього та смерти не нажив собі.

— Деж кінь мій? Чому мовчите? — спитав князь. — Деж скрили ви його?

І вийшов перед князя слуга старий, старенький приятель його батька. І поклонився князеві до ніг.

— Не гнівайся, князю, — звинявся — не наша вина. Згинув твій кінь вороний, захорів і згинув, з туги за тобою, наш князю.

Сумом вкрилося лице Олега.

— Деж він? Покажіть його!

— Давно се вже, князю — відповів знов слуга. — Закопаний він у полі та давно вже — два роки минули, кости лиш з нього остали...

— Дай поглянуть на кости. Веди, де вони?

І повели князя у поле, найшли місце, де закопали коня й відкрили яму. У ямі справді тільки кости біліли.

Прикро було дивитися князеві на останки свого любимця. Ступив кроком у яму і передивляючи кости обточені черваками, хитав головою.

— Ото пережив ти мене, вороний! — жалувався він. — І ошукав ти мене, ворожбите! Де твої слова? А я, дурний, повірив їм, та дав згинутися марно своєму товаришу і не з лицарській смерті, як вороному пристало, а так, як товарині!

І з пересердя копнув ногою череп коня, що покотився аж у другий бік ями.

Та в тій самій хвилині висунула ся із черева чорга гадюка, вкусила князя в ногу, заки ще він міг спам'ятати ся й щезла назад між кістями коня.

Розбіглися слуги Олега, спровадили лікарів, ворожбитів з усіх усюдів, аби ратувати його від смерті — та дарма! Що вони не робили, як не зашептували та перемавляли, якими мастями не намащували, які зілля не прикладали, не допомогло. Отруя ділала що раз сильнійше — князь умирав.

Тоді прийшов знов той ворожбит, що перед чотирма роками віщував йому смерть від коня. І він хотів зблизити ся до Олега та намастити його чудесною мастию.

Та не допустив його наглед до себе.

— Не треба мені твого ліку, старухо! Най сповнить ся твоя віщба. А смерть моя, най буде карою для мене за те, що побояв ся смерти від вороного, хоч він тільки разів спас мене від неї!

А другого дня вірні слуги та приятелі оплакували князя та понесли його на вічний спочинок. І поховали його на горі високій, устелили могилу, аби звідтам міг дивити ся на Київ цілий, і споглядати у Новгород — свою вітчину та у Царгород — вершину своєї слави...

III.

А на дворі Олега ховав ся під той час син Рурика, Ігор. Моторний вдав ся із него юнак! Він якби вдачею своєю ступав у сліди свого хороброго опікуна Олега. За час, коли Ігор провадив війну з Греками, робив походи в далекі краї, вчив ся на дворі воєнної штуки, виправляв своє тіло в тім та в тій борбі з звірями. Тож вганяв він із своєю дружиною темними борами та лісами за диким звірем. У тяжкій, та для молодого князя милій боротьбі минали роки скоро — з малого хлопця став Ігор гожим молодцем.

Одного разу уладив він великі лови у найбільше непроходимих лісах недалеко міста Пскова. Лови повели ся як найкраще, бо й стрільці Ігоря були не аби які, тай звірини у тому лісі була незвичайна скількість. Вже цілі шатра були їх повні, безліч усяких малих і великих звірячих тіл лежала довкруги та бору ловців, а вони далі полювали. І знов гострі стріли вилітали блискавкою з луків стрільців — слід звірини ставав кровавий, а далі вона валила ся мертва на землю.

Ігор стояв на своєму місці, ждучи на дальшу штуку. Веселим, вдоволеним зором глядів він на кожду глибошу звірину, яку стрілив, та всьо було йому мало. Нечайно забіг йому до рогу величезний тур. Князь, не надумуючись довго, післав у него свою стрілу. Вона вбилася у тіло звіряти та не була смер-

тельна. Тур станув на хвилю перед князем, його огнем жарючі очі впили в князя — та за хвилинку він, немов не бажаючи собі із ним боротьби, подав ся в зад і зник у гущавині.

Нікого не було за той час біля Ігоря, та все таки він спадхнув соромом ізза сеї невдачі. Тож кинув свого коня і з напруженим луком кинув ся в гущавину, здогоняти тура. Але тур був уже далеко; князь бачив тільки мигаючі між деревами його роги та біг за ним. Простір між ними ні більшав, ні меншав — бігли однаково скоро.

Та в одну мить тур зник князеві з очей. Куди він подів ся, князь не міг запитати. Шукав його ще якийсь час у всіх напрямках, та вже ні сліду звіряти не находив.

З досадою вертав назад — з досадою, що перехитрив його звір. І з думкою про тура ходив він по лісі, шукаючи дороги, якою забрав сюди, а бодай слідів тура, що завели би його на давнє місце ловів. Не находив, але й не журив ся тим дуже, що заблукав ся у лісі. Його дужина найде свого пана!

З одної сторони ліс рідшав, Ігор подав ся туди й небагом побачив перед собою невелику річку. Над берегом, напроти нього, стояв по коліна у воді його тур з надломаною стрілою у боці. Радісний усміх перебіг по лиці Ігоря. В одній хвилі забреніла стріла — тур ревнув страшенно, підскочив високо в гору, впав у річку та покотив ся з її хвилями.

— Славно, юначе! — почув нараз князь біля себе веселий голос. — Який же ти стрілець удав ся!

Ігор оглянув ся. На стрічу йшла молоденька, гарна дівчина.

— Гарно! гарно! — хвалила вона ще раз та сідала у маленьке човенце, привязане до прибережного дерева.

Дівчина дуже сподобала ся Ігореві. Він наблизив ся до неї.

— Хто ти така, тай з відкіля тут узяла ся? — запитав.

— Я сестра отсього тура, що ти стрілив його, а прийшла, аби пімстити його смерть та утопити тебе в отсій річці — жартувала дівчина, і її срібний сміх розляг ся понад річкою.

І що не допитував ся її Ігор — дівчина не відповідала, як слід, а все жартувала, сміяла ся.

Ігор не бачив іще дівчат, правдиво сільських, моторних,

як отся. Тож і не дивно, що дивився на неї і любувався нею що раз більше.

— Ну, сїдай же біля мене — заговорила знов дівчина — тут з краю втопити тебе годї, підвезу на середину.

Ігор скоро увійшов у човен. Дівчина вдарила веслом об воду і відбила від берега. Човен підплив на середину річки.

— О, тут поцілив ти мого братіка, — говорила вона і показала рукою на невеличке плесо — тут він провалився і пішов бідний з хвилию, — показувала далі — а тут, я тебе втоплю, юначе! Прощай із світом! — казала не то поважно не то жартом.

Ігор, взяв її за руку і глянув просто в лице.

— Добре. Топи!

— Ти не боїшся? — спитала і глянула на нього остро.

— Ні трохи! — відказав із сміхом Ігор і глянув їй в самі очі.

— Не пали так зором, а то згорю уся! — засміялася і відхилилася від нього. — А в друге тут не заходи, бо справді втоплю!...

— А тепер то вже й не топити меш? — запитав Ігор.

— Ні, жалко тебе. Молодий іще.

Човен прибув до берега, дівчина вискочила з нього легко, та пішла берегом.

— Кудиж ти? — спитав Ігор.

— Іду по свою сестру Бабу Ягу — попрошу її, аби перенесла тебе на своїх крилах понад той ліс аж на другий край, аби ти не показувався тут більше.

Ігор наздогнав її та здержав.

— Не йди ще! Скажи хоч, хто ти, звідки, як кличуть тебе?

— Ольгою звуть — відповіла дівчина, — а звідки?... От моя хата — і показала рукою хатчину, що замаячила під деревом — хочеш, то й захедь!

Війшли у хату.

— Деж ти, доню, бавилася так довго? — почувся з середини милий, жіночий голос.

— На лови, матусю, ходила. І глянь, якого сокола сполювала! — засміялася Ольга.

Старенька зі страхом глянула на молодого, багато вбраного гостя.

— Не вірте матусю! — казав, усміхаючись, Ігор. — Се я на лови ходив та її сполював собі! — Ну, Ольго — він звернувся до дівчини — пішла-б ти жити до мене?

Дівчина глянула йому в очі й засміялася.

— Пішла-б. Ти гарний і хоробрий. Та чи шанував би мене?

— За дружину візьму собі тебе.

Старенька мати Ольги все ще налякана дивилася на незнакогого гостя...

А в кілька день пізніше Ігор привіз Ольгу до Київа, де небагом одружився з нею.

Се діялося не довго перед смертю Олега. По його смерті Ігор став київським князем, а Ольга його дружина стала із селянки княгинею.

Ставши князем Ігор пішов слідами свого попередника Олега. Він бачив світлі воєнні успіхи свого попередника — то й собі забажав поспробувати щастя у війні. Правда, перший похід його на Царгород йому не повівся. Оповідають, що Греки ще з далека кидали на Ігореві човни якийсь штучний огонь і не допускали його до мурів міста. (Правдоподібно був се стрільний порох, який в тих часах ще не всім був звістний). Та Ігор вернувся, зібрав ще більше війська й вибрався у друге. І за другим разом йому пощастило. Греки на сам вид великого числа дружини, стратили відвагу й без боротьби піддалися Ігореві. Він заключив з ними примирення і з великою добычею вернувся до Київа.

Коли вернувся на Україну чекали його різні справи. Тоді довкола Київа в самім його сусідстві і в подальших околицях потворилося чимало менших князівств, які хотіли рядитися у себе зовсім незалежно від Ігоря. В часті підбив уже ті князівства Олег, підчинив їх під свою владу та велів платити собі данину. Але оставали ще нові, які треба було щойно покорити. Та задача припала Ігореві. І він вибирався із своєю дружиною щораз то у нове князівство й підбивав його.

Не легке то було діло. Лучало ся, що сусідні народи піддавали ся Ігореві без ніякого опору, тільки за його приходом — але й такі, що опирали ся тому поневоленню та зводили з Ігорем боротьбу так, що він силою мусів приневолювати їх до послуху. А бувало й таке, що деякі й обов'язували ся платити князеві данину, але вскорі забували на своє приречене і треба було нового походу на них.

Такими найбільш упертими були Деревляни. Вони раз ураз відмовляли ся платити данину й ворохобили ся проти того підданства. Аби сему покласти вже раз конєнь, вислав Ігор до них свого найхоробрішого боярина Свенельда з численною дружиною. Свенельд сей мав відбирати від них данину, а за те, що відбере, мав удержати цілу дружину й держати Деревлян у послузі. Крім того мав ще посилати половину тої данини князеві до Києва. Та сьмо обов'язку він не сповняв, вимовляючи ся тим, що Деревляни дуже мало платять, та що не можна тої данини гаразд стягнути. А в дійсности Свенельд стягає ту данину чи й не більше, як було приписано, але задержує собі й багатів.

Проти сього ворохобила ся Ігорова дружина.

— Як се, князю! — кричали вони — чи ми гірші для тебе, як Свенельд? Чи не так само ми йшли за тобою на смерть і житте, покидали наші жінки й діти — ставали зза тебе до боротьби, наражали себе на всілякі небезпеки? А ти — дозволив Свенельдови багатіти — а ми, що цілий час ще й тепер остаєм при тобі, маєм дивити ся на се й завидувати йому?

Бачив Ігор, що їм кривду робить.

— Збирайте-ж ся братя — відозвав ся до дружини — підемо у землю Деревлян — стягнемо з них другу данину, а що добудем, те усім на рівні!

Утішала ся князева дружина. В кілька днів зібрав ся великий похід і рушив на деревлянське місто Іскокостень.

А Деревляни перелякали ся немало, побачивши такого гостя. Бо й не знали, чого се князь нового бажає від них. Коли довідали ся, що се князь сам прийшов данину збирати, вибрали своїх старшин, пішли до Ігоря, щоби сповістити його,

що вони не винні вже нічого — усю данину для князя складають вони, як слід, на руки Свенельда.

Але дружина Ігорева й не слухала того посольства, тільки веліла видавати собі чим скорше данину. І не була то данина, а грабіж. Нападали на хати Деревлян і що тільки змогли, тягнули, а все як данину для князя. Деревляни оддавали своє добро, хоч як серця стискалися їм з болю на таку несправедливість, бо й щож мали робити? Дружини Ігоря багато, озброєна веча вся від ніг до голови і впала на них несподівано. Досить руку простягнути проти них, аби впасти мертвим на землю.

То-ж позволяла собі дружина, старалася відбити собі те, що Свенельд зібрав для себе через кілька років. Та хоч як грабили показувалося воно за мало. Після приказу Ігоря вся добича йшла до поділу між дружину, а найкраща частина діставалася Ігореві. І хоч як нераз велика була данина — після поділу невеличка тільки частина діставалася дружинникам кожному з осібна.

От тоді дружина й порадила собі. Полідилися на поменші грудки, а кождий з гуртків грабив для себе. Тоді хоч і був поділ, як давнійше — частина кождого виходила далеко більша, як передтим.

Се було найнещасливійше діло, якого допустився Ігор. І ту свою похибку відпокутував він дуже строго, бо смертю.

Розбившись на гуртки, дружина Ігоря перемінилася в правдивих розбишак. Вони забирали від поодиноких людей не данину, але забирали все, що тільки їм могло придатися. Чим далі надужитися ставили щораз більші — люди ховалися перед ними в ліси, багна, оставляючи все на поталу.

В кінці се довело їх до розпуки.

— Чогож нам ждати ще? Досить уже. Дальше годі терпіти. Нема добра нашого, то й жити нема що!

Зібралося їх кілька родів, урадили виступити оружно проти князя й або полягти, або видобути себе з під його влади.

А діло було не дуже й важке. Дружина князя так певна була своєї сили, що й не гадала про яку небудь небезпеку для себе. Деревляни озброїлися й вижидали князя. Бо вони гадали, що се його вся робота. А князь, як і інші гуртки, находив

ся в оточенні кількох боярів та їх прислуги й грабив для себе. На його дружину напали Деревляни. За одним ударом побили всіх; За пізня була всяка оборона. Так вигинула дружина що до одного. Самого Ігоря зловили Деревляни живцем.

Довго нараджували ся, що з ним зробити. Зразу гадали жадати за нього від Киян великого окупу — але від сеї гадки відступили з боязни, що Кияни зберуть ся й силою відібють князя. І тоді порішили для нього смерть.

— Довго ти знущав ся над нами, князю! Зразу ти прислав до нас того вовка Свенельда — а потому й сам прийшов та ще лютійшим вовком став, бо не тільки нашого добра, але й добра дітий наших ти не пощадив!

І страшну смерть загадали для Ігоря.

Два високі дерева зігнули верхами до себе. До одного з них привязали князя за одну ногу, до другого за другу — а відтак оба дерева пустили. Деревя порснули в гору і розірвали князя на двоє.

Так закінчив життя князь Ігор. Хоробрий він був, як і Олег — але, як люди оповідали, не мав того щастя, що Олег, бо той був характерник.

IV.

Між тим до Київа доходили щ раз радіснійші вісти. Де-хто із Ігоревої дружини вихоплював ся на якийсь час до Київа — прославляв князя і заповідав, що він з великими маєтками поверне до дому. Вістка та облетіла цілий Київ, всі раділи тим дуже, бо знали, що коли князь і його дружина поверне багатшою з деревлянської землі, тоді всі стануть краще жити.

Аж ось надійшла нова вістка, що князь вертаєть ся. Захетушив ся Київ — хотів гідно повитати свого хороброго князя. А вже найбільше його вірна дружина Ольга запопадала ся, аби гарно й пишно повитати свого мужа.

В означений день зібрали ся найбагатші бояри, прибрані святочно, повиходили на беріг Дніпра і ждали князя. А в княжім дворі ладив ся святочний бенкет. Зносили їду, напитки — славні вина і меди, привезені князем із Царгороду. Всьому запрямок давала Ольга; вже ніг не чула під собою із умучен-

ня, а запопадала ся, аби всьо вийшло як найкраще. Сеж у перше тепер приїздив князь на довший побут в київськiм дворi при боцi своєї дружини.

При боцi Ольги бiгав ясноволосий хлопчик, Святослав, їх син i будучий князь. I він не міг уже діждати ся свого батька з дороги. А має він так багато розказати батькові! I у лісі був, дикого звіра бачив з далека, а бабуса таких уже казок нарозказувала, що аж лячно буде повторяти.

Не відступав від мами на довше, але що хвилі вибігав на подвірє, виходив на вулицю i відтам глядів на Дніпро.

Та даром ждали Ігоря того дня, даром клали сторожу на ніч, яка-б повідомила їх про приїзд князя — вже не побачила його більше київська земля!

Вертали ся тільки по одному недобитки з княжої дружини. I оповідали страшну, неймовірну річ — князя убили! Не вірили їм. Ольга веліла кількох з них у вязницю вкинути за те, що п'яні вони i попсували їх радість. Але надходили щораз то нові утікачі, потверджували ту страшну новину та відходили сумні до своїх дворів. А на кінци приволікли ся найкращі свідки. Ранені, обдерті й покровалені, часом i напівживі дружинники, які на силу викрали ся із деревлянських рук та доволікли ся до вітчизни.

Вже годі було дальше обманювати себе надією — треба було прийняти до відома ту страшну правду.

Замкнули ся ворота в Ігоревім дворі, спустили ся занавіси на вікна — тiм вчорашній розрадуваний, голосний княжий двір завмер!

В одному крилі замкнула ся дружина нещасливого Ігоря, вдовиця Ольга — у другому кілька прислуг забавляли малого Святослава.

Дивував ся Святослав, вичікував тата, допитував ся за ним, напивав ся до мами йти, та зацитькували його й не пускали.

А у другому крилі й до ночі снувала ся тінь бідної Ольги. Три дні, три ночі не спочила, не склонила своєї голови до сну — одіж дерла на собі, волосе виривала з жалю й оплакувала князя-мужа.

— Вже міні тебе не видати більше, мій добрий друже! Но

ги свої я сходжу — не найду тебе, очі свої видивлю — не побачу тебе. Нема тебе вже коло мене, покинув і пішов на кращий пир, як той, що я для тебе ладила! Не пригорну ся вже до твоєї груди, а холодна, важка земля буде давити її, не розчешу вже більше твоїх кучерів, а збиті в неладі, зарошені кров'ю будуть вони валяти ся у чужій землі!

У її серці замість болю родив ся лютий гнів.

— Але горе вам! ті, що мені його взяли, що серце моє ви роздерли, і душу в мені скрутили! Очі мої най не знають сну, уста мої най ложки водиці не приймають, коли я не заплачу вам за се! Ви забрали мені друга вірного, мужа доброго, заберу я й ваших! Як вчинили ви мені сиротою сина, так осирочу я ваші діти. Побиваюсь я гірко, але ваш біль буде ще більший. Згадувати мене будете од рода в род і не забудете ніколи!

Так кляла ся Ольга і грозила Деревлянам, убійникам свого мужа.

Минуло три дні, три ночі, не навідував ся ніхто до Ольги — оставили її з її горем на самоті. А після того вона сама зійшла між дворян. Не плакала більше, тільки лице її свідчило, який страшний мусів бути для неї той час і як гірко вона перевела його. Була вже лагідна, як усе, і слова її, коли звертала ся до кого, були ласкаві, але затиснені уста, посинілі губи вказували, що тяжко ще їй успокоїти ся та запанувати над собою. А лице її мінило ся, коли крізь вікно гляділа ід деревлянській землі. Тоді через лице Ольги перелітали гадки наче блискавки і вона ставала страшна.

Але вскорі мусіла успокоїти ся. Влада після Ігоря перейшла на Святослава і вона мусіла в його імені правити державою. Не приходило се легко, не було проте часу на жалі та плачі по погибшій князю — треба було бути твердим і притомним. На думки та жалі оставало хіба трохи ночі і сього не занедбувала Ольга. Коли цілий Київ засипляв сном і тільки нічні сторожі зрідка перекликували ся, ставало Ользі душно в просторих комнатах. Вона вибігла в сад і тут годинами ходила поміж високі дерева й думала.

Був на давній Руси звичай, а саме обов'язок помсти. Коли

член родини згинув з чужої руки — на родині убитого лежав обов'язок пімстити його смерть. Батько мстив смерть сина, син батька, брат брата.

І по Ігореві ріс його местник — Святослав. Та ще довго літ треба було ждати на се. І ся думка, що Ігор так довго мусить ждати на свою месть, не давала Ользі спокою. Довгими годинами по ночі думала вона про те, із сну схоплювала ся — неначе чула якийсь голос взиваючий її до пімсти за смерть мужа. Роздумувала над способом переведення її, та кожний при задуманий плян здавався їй за малий, за легкий — вона бажала пімсти більшої, страшнішої для убійців!

А у Деревлян також не було спокою. Вони знали, що Кияни не так легко забудуть втрату князя. Знали і вони, що местник князя, Святослав, росте — і почислить ся з ними за кров батька. Кожний минулий день, з котрим Святослав ставав старший, зближував їх небезпеку.

У них був молодий князь Мала. От вони загадали одружити його з Ольгою. А після одруження вони возьмуть до себе Святослава і зроблять із ним, що схочуть.

Не гаючись, вони вибрали з поміж себе дваїнцять найможнійших боярів і післали в посольстві до Ольги.

— Ми зле зробили, — казали послі до Ольги — що убили Ігоря, але він надто грабив нас, наші люди зворохобили ся і вчинили се без загального відома. Та тепер ми направити се хочемо. Відобрали тобі одного мужа, хочем дати другого князя Мала й пануй над нами, будемо твоїми слугами!

Утішила ся Ольга дуже, та не словами послів, а тим, що самі Деревляни прийшли їй у руки. В її душі зродив ся замір від тих послів зачати свою месть.

От вона вдавала, що радуєть ся дуже їх просьбами і бажав тільки, аби се відбуло ся величавійше.

— Як се? — говорила вона до послів — ви світлі побідники, які після смерти Ігоря маєте цілий Київ у своїх руках і можете робити з ним, що хочете — прийшли до мене не як володарі, а як піддані. Не хочу я того, тай люди мої будуть сміятися з мене, що я виходжу за князя таких смирих людей!

І наказала послам, аби вони вернули ся назад у свій човен

над Дніпро, а другого дня ране аби веліли нести себе в човні до неї. Се буде дуже величаво і Кияни будуть лякати ся князя Мала, а тоді вона радше вийде за нього.

Посли відійшли, а Ольга за той час веліла викопати на подвір'ю перед двором величезну яму.

Другого дня в ранці, вийшли люди на ріку і на приказ послів несли їх в човні перед Ольгу. По дорозі прислужники Ольги кланяли ся їм до землі. Се дуже подобало ся деревлянським послам. Вони порозпирали ся в човні, горділи й пишали ся щораз більше. При вході до двора ударили бубни, заграли роги, а Ольга появила ся в вікні.

Радість послів ізза тєї почеси не мала границь. Вони гляділи в гору на Ольгу і хвалили її за її розум.

Та в тім Ольга дала рукою знак, човен перехилив ся і всі пишні послы опинили ся на дні глибокої ями.

— А що? Сподабала ся вам ся честь? — глумила ся Ольга. — Гиньтеж тепер, а як на тому світі зустрінете мого Ігоря, перекажіть йому, що се тільки початок пімсти! Я ладжу більшу!

Через годину присипали їх живцем землею, прикривали яму до верху й сліду не стало з тих пишних послів.

А тимчасом у деревлянську землю пішли послы від Ольги.

— Коли ви справді просите мене до себе — переказувала вона Деревлянам — то пришліть ще більше людей, та ще вишнійших. А то мало для мене того почоту та й Кияни не пусять мене в дорогу без княжої дружини.

Деревляни вибрали знов що найзнатніших та в ще більшім числі післали їх у Київ.

Не мало здивували ся послы прийнятем, яке стрінуло їх на дворі Ольги. А бодай не гадали вони, що Ольга так скоро переболіла смерть Ігоря й так радо хоче виходити за Мала. Ціле подвір'я умаєне деревами, цвітами пахучими. Між деревами столи заставлені, а на столах добра усякого стирти цілі.

На зустріч їм виходять музики, вигравають, найзнатніші Кияни, святочно прибрані, а на переді Ольга.

Кланяєть ся їм до землі:

— Витайте, дорогі гості! — промовила до них — та вибачайте, коли не уміємо прийняти гаразд дружину хороброго Ма-

ла. Тут усе готове на ваше прийняте — і вона показала рукою на заставлені столи, — та заки покріпите свої сили, зготовлені для вас мої лазні, аби ви очистили своє тіло з пороху, якого набрали по дорозі.

Як тільки посли увійшли в лазню, Ольга звеліла замкнути її з усіх сторін підпалити. В одній хаті уся лазня станула в огни, почули ся діймаючі зойки горючих послів, та Ольга сміяла ся.

— Нічого! — гукнула до них. Тепленько вам... шкода лазні, але ви добро зробили мому чоловікови, я віддячитись мушу, бо й боги гнівали-б ся на мене, коли-б не зробила того.

А вся її дружина засіла тимчасом до заставлених столів, полили ся меди, пішли співи й радість із мести над ворогами, підчас коли з їх послів остав тільки уголь.

Другого дня Ольга нових послів шле у деревлянську землю.

— Я і Кияни згодні на князя Мала. Я готова вийти за нього за муж. Та після звичаю мушу передтим справити поминки на могилі Ігоря і тризну князівську поставити. Тому наваріть багато меду й постарайте дружину, аби поминки й тризна вийшли величаво, як пристало на поминки князя.

Через якийсь час повідомили Деревляни Ольгу, що всьо готове: тризна зладжена, дружина зібрана — хай проте не гаїть часу, приходить із своєю дружиною, справляє поминки, а після того зачнуть гуляти й весіле.

Зібрала Ольга дружину, пішла у деревлянську землю. Деревляни вшанували її волю. Зладили тризну таку, якої може ніхто й небачив передтим, а дружини зібрало ся кілька тисяч.

Зрадїла Ольга, подякувала за честь та за те, що вшанували Ігоря і зачала поминки. Висипала високу могилу, відмовила молитви, спалила огонь, помянула князя, як слід — а далі зачала ся тризна.

Позасідала деревлянська дружина, почала пити - а Ольги дружина, після звичаю, служила їм, а сама не пила. І служила так ревно, що Деревляни, як снопи, валили ся п'яні попід столи. А иншим, сильнішим то Ольга веліла примішувати сон-зія так, ціла дружина Деревлян спала мертвецьким сном. Тоді

дружина Ольги без труда та тихцем убивала Деревлян одного по другім і перебила усіх.

Гірко застогнала деревлянська земля другого дня, коли із сходом сонця напилася тільки рідної крові. Що найкращі люди згинули марно. Весь цвіт деревлянського лицарства перебила одна незначна жіноча рука. Старі, досвідні батьки поклали голови свої побіч синів-молодців, з яких декотрі давали гарну надію на будуче. Не було сім'ї одної, де-б не треба було оплакувати кого дорогого: жінка мужа, мати сина, сестра брата рідного.

А Ольга з своєю дружиною вернула по тих кровавих поминках у Київ. В душі бачила вона все, що діялося за той час в деревлянській землі, чула зойки жінок, плач дітей і хоч жалі їй було їх, як людей, то радувалася в душі, що покарала убійників свого мужа. І вона мала чоловіка, і її син мав батька і так само був він їм добрий, як тамті своїм! Кривда за кривду! Смерть за смерть!

Побивалися Деревляни, але се ще не кінець був. Вернувши до Києва, Ольга стала збирати велике військо. Ладила великий похід на Деревлян. Не хотіла воювати з ними далі підступом, як до тепер, але змірити ся в отвертім полі.

Цілий рік тревали приготування. Хто тільки міг стати до зброї, збирався під прапор Ольги. Старезні діди йшли в рядах попри молоденьких хлопців, які ледви унесли ту зброю, якою мали воювати. Навіть маленького Святослава взяла Ольга з собою.

— Ходи сину! — мовила до Святослава — Идем карати ворогів, що взяли нам нашого тата! Ти зачнеш боротьбу, а за твоєю посиплють ся наші стріли!

Знали про се Деревляни. Зачували вони про приготування Ольги, ладили ся й собі до оборони. І як тільки почувли, що Ольга вирушила з військом із Києва, вони й собі повиходили з своїх міст та йшли проти Ольги. Воліли міряти ся з нею в чистім полі, ніж наражати на небезпеку свої жінки й діти.

Два страшні противники стали проти себе. Одного веч боротьбу пристрась, жажда мести за жстоку смерть за — других бадьорила тривога о життє своїх родин, о кров

невинних дітей.

Ольга посадила Святослава на коня, в його дрібні рученята всадила лук.

— Стріляй, сину! За тата будеш бороти ся!

Святослав випустив стрілу, вона впала під ноги коня — замалий був іще, щоб пустити стрілу даліше.

Се був почин. В тій хвилі, здавало ся, хмара чорна наступила — такі рясні були стріли Киян. Гуділи вони в повітрі, свистіли та острим вістрем вбивали ся в тіла Деревлян. Сагайдаки ставили порожні — військо зближало ся до себе, боротьба ставала щораз лютійша завзятійша тяжша. Спочили луки, заграли списи, ратища тяжкі, якими здійсмали себе противники з коний та кидали об землю.

І побачили Деревляни, що їх ворог сильніший, що годі даліше опирати ся. Подавали ся в зад щораз далі і далі, вертали до своїх міст і ставали до боротьби зза мурів.

А Ольга йшла за ними, здобувала одно місто по другім — аж підступила під Іскоростень, якого то мешканці стратили її Ігоря.

Іскоростень була сильна твердиня. Що не боролася Ольга, годі було дібрати ся до середини, а боротьба зза мурів не була легка тай багато часу треба було на неї. Вже ціле літо стояла Ольга під мурами — вкінці побачила, що тою дорогою не добуде нічого і взяла ся на нові хитрощі.

— Чогож ви криєте ся поза мури та не піддаєте ся мені? — говорила вона до Іскоростенців. — Адже знаєте, що ціла ваша земля в моїх руках, всі городи ваші я завоювала і вони платять мені данину. Тамті всі вже спокійні — орють собі та сіють та дітий доглядають. А ви сидите тут, голодуєте, що вже жаль мені вас. Не хочу я від вас данини, маю вже до волі добра вашого, досить мені й пімсти після смерти Ігоря. Тай за землею рідною вже стужила ся. Знаю я, що після війни у вас нічого нема, не можу й драти з вас велику данину. Дайте мені тільки з кожної хати по три голуби і три воробці. А за те вас лишу в спокою.

Іскоростенці вже й не могли далі бороти ся. Всі засоби поживи минули ся, військо голодувало, вже й сил не ставало

до дальшої боротьби, тож зраділи тим словом Ольги. Ще їм сміяли ся в душі з неї, що таку смішну та незначну данину жадає від них. Зібрали скоро ту данину і післали Ользі в табор.

Та не знали вони, яке страшне оруже дають проти себе! Як тільки настав вечір, Ольга веліла усім пташкам попривязувати до ніг по шматочці насиченій сіркою — підпалити се та випустити птахів на волю.

Зголодніла пташня сейчас метнула ся до своїх хат, тим більше, що й вітер наставав — голуби до своїх гнізд, воробці під стріхи. Летючи розжарили огонь і горіючими кулями спадали на криші хат, під стріхи і запалювали їх. Недовго ціле місто з усіх сторін почало горіти. І гасити не було що, бо всьо горіло відразу. Люди утікали з города, а військо Ольги переймало їх. Кого вбили, кого потратували кіньми, а значнійших брала Ольга в полон то віддавала своїй дружині.

А город городів і горів — хати западали ся, останки недорізаного в часі війни товару то пекли ся живцем в огни, то уривали ся, вихоплювали ся і пропадали в степу.

Над раном огонь устав. Де-не-де тільки остала яка хати на, яке деревце. Всьо добро минуло ся, спопеліло і сліду не стало з пишного города, яким був Іскоростень перед кількома днями.

Найшли ся над ранком ще й недобитки з людей, що по ночі скрили ся куди небудь. Тепер самі приходили вони, падали перед Ольгою на коліна і просили милосердя.

Ольга оставила їх в спокою, веліла поселити ся в Іскоростені, платити данину, а сама вертала поволи в Київ.

Веселий то був поворот, так колись повертав Олег із Царгороду. Та як тамтой не був сам веселий, так радість не опанувала душі Ольги. Десь там у глибині її важкий жаль давив її серце за ту кров деревлянську так обильно пролиту. Немала їй була та побіда світла, воліла, аби тепер її Ігор був при ній, або аби то він вертав із світлого походу воєнного, а вона вичікувала його.

Вернули до Київа — Ольга знов не спала в ночі. Знов прощала ся з Ігорем.

— Друже мій! — наче розмовляла вона з тінию покійного.

— Я сповнила те, до чого приневолювала мене моя душа, що наказали мені боги. І сповнила добре. Мість моя скінчила ся. За твою смерть завдала я тисячі — за одну краплю твоєї крові — пролила я ціле море, помстила я тебе вповні — і тобі тепер уже легко лежати.

Та не було серце Ольги таке тверде. Ті потоки крові, які вона проляла боліли їй тяжко. І тої ночі вона зарікла ся й пташини маленької убити.

А тяжко приходило ся їй сповнити сей обіт. Святослав ще малий був, не було у Києві князя і вона мусіла сама давати скрізь порядок, та берегти добра української землі та її народу. Але се не приходило ся легко, а бодай годі було удержати непокірних у послузі, не караючи їх. Але Ольга уміла дати раду всему. І не зволікаючи довго, вона забрала ся до сього діла.

Зібрала свою дружину, взяла малого Святослава, поїхала знов у деревлянську землю. Лякали ся її Деревляни, як огню. Де тільки показала ся вона з своєю дружиною, кидали Деревляни свою збрую їй під ноги, а жінки з немовлятами на руках падали перед нею на коліна та благали змилювання.

Прикро стало Ользі від їх плачів та мольб.

— Не бійте ся, тихо будьте! — успокоювала вона лагідним голосом, — не бороти ся з вами я прийшла тепер, а лад зробити між вами. Ви піддані мої тепер, і я тепер так само вас люблю, як інших. Я забула вже про те, що ви вчинили мені, забудьте й ви!

І так з'їздила цілу землю деревлянську. І хоч не раз сльозами набігали їй очі, коли дивила ся на те лихо, яке сама накоїла — все найшла кітька теплих слів для потішення других. І данини великої не накладала, бачила, що край збіднів, людям ледви що ставало на власне прожитте — не мала серця здирати з них останнє.

Бачили Деревляни, що та хоробра київська княгиня не такий звір лютий, за якого її уважали. Та се не приносило їм полекші по такій втраті, яку зазнали вони через Ольгу. І доперва з часом, поволи перестала кровавити та страшна рана, а молодше покоління, яке з часом виросло, бачило в Ользі вже свого опікуна, приятеля, а не ворога.

Вернула Ольга від Деревлян, вибрала ся ще далше, у колишню Ігореву вітчину Новгород. Там довго не було київсько

го князя, а треба було привернути давній лад та наложити податки.

І всього доконала Ольга в мирі, не добуваючи свого страшного меча, не проливаючи крови.

А коли обїхали так усі свої землі, забажала побачити ще ту землю далеку, куди вибирали ся українські князі й звідки з такими багатствами вертали — Царгород. Забрала з собою усі значнійші жінки київські, послів, купців найбагатших, посїдали в човни та поплили долї Дніпром у далеку путь.

Константин, що тоді панував у Царгородї, зачував багато про Ольгу й сам дуже рад був пізнати хоробру українську княгиню. Він повитав її щиро в своїй землі. Разом з дружиною Ольги обїздив він грецьку землю, показував Ользі, що тільки гідне було уваги та випитував пильно про українську землю.

А відтак на честь своїх гостей видав великий бенкет. В часї бенкету по східньому звичаю квітчались цвітами, прислухували ся гарній, грецькій музиці та хорам, які на переміну звеселяли бенкет своїми піснями.

Константин не відставав від Ольги, а все випитував ся її про всьо, бо дуже цікавив ся тим, що вона так гарно панувала на своїй землі. Ольга рада була, розказувала цареві про всьо, що тільки він забажав знати.

Через свою вроду та розум подобала ся вона Константинові й він забажав одружити ся з нею.

— Пощо тобі сидїти в своїм краю, та журити ся, турбувати про все? — намовляв її цар. — Вийдеш за мене за муж, станеш панувати на правду та уживати! Всьо, що забажаєш, я достану тобі. І шовки дорогі і оксаміти, жемчуги й камінне дороге... Де ступиш ногою, цвітами будуть стелити твою дорогу, а чудові музики будуть засипляти тебе до сну, як хор ангелів у небі...

Та не сподобалось се Ользі. Дорозша над те пановання була їй рідна, українська земля, над грецьку музику милїша вкраїнська пісня! І згадка про Ігора була їй солодша, чим розкоші й житте з Константином.

Та зразу не відмовила цареві.

— Добре! — казала — Я згодна. Та вперед охрести мене царю, адже не годить ся, що-б ти брав собі за жінку поганку!

А царя просила за хрестного батька.

І відбув ся хрест величаво, а пісьля сього Константин знов став сватати ся до Ольги.

Та Ольга, неначе здивувала ся дуже.

— Як се? — спитала — Ти позволив прийняти мені віру правдиву, а тепер кажеш закон ломати? Якже-ж я можу стати жінкою свого хрестного батька?

Сердив ся цар, та гнівати ся не міг.

— Перехитрила ти мене, Ольго, як усіх своїх противників! — сказав їй при прощаню, а відтак обдарував її та цілу дружину золотом, сріблом та величаво виправив на Україну.

Минуло знов багато часу, коли вже Святослав підріс і став київським князем. І він пішов слідом своїх попередників-князів. Цілий свій вік воював з ріжними народами й цілими роками не показував ся до Київа. Вкінці подав ся він аж у Болгарію, здобув її і край сей так йому сподобаъ ся, що він покинув Київ на завсїгди і жив стало у Переяславци на Дунаю, де побудував собі столицю.

Ольга, що за той час уже добре постаріла ся, замість заживати спокою на старі літа та голубити внучат, мусіла знов давати лад у Київі.

А через той час стало знов неспокійно на Україні. З далекої Азії виходили ріжні дикі племена та запускали ся шораз дальше в українські землі. А кожда орда, що переходила, мусіла стрінати на своїй дорозі Київ, нападали на місто так, що Кияни вели вічну війну з ними.

За той час, як Святослав перебував у Переяславци, на Київ напали Печеніги. Вони обступили місто кругом так, що годі було вибратись із Київа, ні до него прибути. Ольга замкнула ся в місті і не допускала Печенігів до середини. Аде треба було доконче думати про яку оборону, а се приходило тяжко, бо не було людей.

Якийсь час можна було перебути в облозі, але чим далі, ставало що раз гірше, бо з дня на день меншали запаси поживи, а далі Киянам заглянув голод добре в очі.

Був вправді за Дніпром воевода Претич, який зібрав там невеличку горстку війська, але бояв ся нападати на Печенігів, бо їх було дуже багато.

Кияни плакали, ломили руки — та даром. Вкінці зібрали ся, пішли до Ольги у двір. В ноги їй впали, кланяли ся.

— Не княгиня ти нам була Ольго, — казали вони — а мати рідна. І як мати берегла ти нас та спасла від неодного лиха. Ратуй нас тепер! Змилосерди ся над нами, нашими дітьми! — і сльози котили ся по їх лицах.

Заболіло в Ольги серце, та щож вона порадить їм? Чи ж їй лекше, чи те саме не грозить їй та внукам? Та щож вона, стара, немічна здіє?

Та не відбирала їм надії.

— Ідїть, діти, до домів, не журіть ся, — говорила — я подумаю. Не може згинуту український город і нєрод у нїм.

А вечєром того дня Ольга вийшла з двора, зайшла у найдальший кєнець Київа, найшла там невеличку хатину. Постукала, з хатчини вийшов молодий хлопець.

— Я за тобою, сину, — заговорила Ольга — велике діло маю для тебе. Маєш спасти нас усіх і Київ від Печенігів. Зробиш се?

— Я готов! — відказав твердо хлопець.

Пішли. Ольга щось то довго шептала йому, а далі вткнула у руку уздечку, сама відчинила маленьку фіртку у мурі та випустила.

А хлопець сміло подав ся у табор Печенігів. Тільки буцїм то щось шукає докола.

До нього наблизили ся Печеніги.

— Не бачив котрий мого коня? — спитав у них хлопець. (Умів говорити їх мовою).

Печеніги відразу завернули та полягали знов у свої шатра. Не прочували, що й противник може знати їх бесїду, уважали його за свого.

А хлопець перейшов поволи цілий табор Печенігів, минув його і наблизив ся до Дніпра. Тут чимскорше скинув з себе одежу і кинув ся в Дніпро, аби переплисти на другий бік. Печеніги спостерегли ся, що се не був свій, стали стріляти за ним,

та хлопець вже був далеко, переплив Дніпро та станув перед Претичем.

Розповів йому, що Кияни хочуть віддати Печенігам місто, коли він завтра не прийде їм з поміччю. Претич післав уже давно гінців по Святослава і сподівався, що в кожній хвилині може він уже показати ся з військом. Тому згодив ся вранці підплисти з другого боку під Київ та перевезти з Києва Ольгу з внуками та людьми.

Та коли тільки показав ся на Дніпрі з своїми човнами і затрубили в труби — Печеніги перелякали ся. Їм здавало ся, що се Святослав наближаєть ся і вони стали утікати. А печенізьський князь підійшов до Претича.

— Хто се прибуває до Києва? — спитав.

— Люди з того боку Дніпра! — відповів йому Претич.

— Чи ти князь може? — спитав уже наляканий Печеніг.

— Ні, я тільки княжий дружинник, але за годину вже буде тут і князь із військом — дурив його Претич.

Печеніг відступив ся, за хвилину прислав Претичові дарунки та заявив, що він не хоче бити ся з Святославом, а з його дружинниками хоче жити в приязні.

Претич післав і від себе в заміну дарунок Печенігови та тішив ся, що так легко удало ся йому позбути ворога.

Потім Печеніги відступили ся від Києва і розтаборили ся подальше в степах.

Між тим надійшов і Святослав з військом та не зважаючи на ті приятельські відносини Печенігів до Претича, пігнав ся за ними та загнав їх ще далі в степи.

Зараз після побіди став Святослав збирати ся до виїзду з Києва. Ольга просила його, аби він остав хоч до смерті її, але князь відказував ся; не любив жити у Києві.

А Ольга не забарила ся із смертю. В три дні опісля вона померла так, що Святослав був ще при її смерті.

Гірко заплакала Україна над могилою Ольги. Плакав син за своєю матерю, внучата побивали ся за доброю бабусею, а цілий український народ оплакував свою княгиню.